

volking. De Spaanse troepen ² die zich in de stad gevestigd hadden, hadden er niets beters op gevonden dan zich over de stad te verspreiden en overal waar ze een plaats vonden bij de burgers binnen te vallen en er een verblijfplaats op te eisen. Dat viel natuurlijk niet in goede aarde bij de bevolking die herhaaldelijk last had met de soldateske. Pater prior, George Transam, ziet de nood der Nieuwpoortenaars en slaagt erin barakken te doen bouwen die dienst doen als kazerne voor de Spaanse troepen. Zo zijn de burgers bevrijd van die veeleisende logé's.

Tenslotte nog een derde puntje. Tijdens de oorlog met Frankrijk slagen de Franse troepen er niet in Nieuwpoort in te nemen. Waaraan was dat te wijten? Op een bepaald ogenblik ondernemen de Fransen een aanval op de stad. Deze wordt echter afgeslagen dank zij de tijdige ontschepping van de Engelse troepen onder leiding van de hierboven geciteerde hertog van York, die een goede vriend was van pater procurator Peter Dolman. De vraag kan gesteld worden of het deze laatste niet was die er in slaagde zijn vriend tijdig te verwittigen en zo Nieuwpoort spaarde van een nieuwe bezetting door de Fransen.

Uit dit korte hoofdstukje blijkt de, voor de kartuizers ongewone, rol in het sociale leven van Nieuwpoort. Groot was die weliswaar niet, maar toch is hun aanwezigheid te Nieuwpoort op een bepaald ogenblik in de XVIIe eeuw een weldaad geweest voor onze Vlaamse vissers.

J. DE GRAUWE

FRAGMENTA DISJECTA VAN EEN DIGESTUM VETUS MET GLOSSA ORDINARIA

In 1954 publiceerde N.R. Ker zijn meesterlijke studie over *fragmenta disjecta* en wekte op deze wijze hernieuwde belangstelling voor het onderzoek ter zake, dat gestimuleerd

2. Daar de bron alleen vermeldt dat «troepen» zich in de stad gevestigd hadden, hebben we moeten nagaan welke troepen het waren. H. Longchay, *La rivalité de la France et de l'Espagne aux Pays-Bas (1635-1700)* vermeldt op p. 96 dat het Spaanse troepen waren.

werd door de verdere ontwikkeling van de codicologie ¹. In het beste geval gaat het om enkele al dan niet verknipte folio's, die als schutbladen, dekbladen of band dienst doen, of in de band zelf verwerkt zijn. Het versnijden van manuscripten houdt zeker in onze gewesten direkt verband met de ontwikkeling van de boekdrukkunst. Vele handschriften worden door drukken vervangen en soms als overbodig beschouwd. De materie (perkament en papier) wordt af en toe gebruikt bij het inbinden van de gedrukte werken of verhuist van bibliotheek naar archief waar vele bundels (rekeningen, registers, cartularia, etc.) getooid worden met een perkamenten kaft.

Het belang van deze *fragmenta disjecta* mag niet onderschat worden. Zij kunnen interessant tekstkritisch materiaal bevatten of onbekende en quasi-onbekende werken en/of auteurs releveren ². Daarenboven vormen zij een niet te ver-

1. N.R. Ker, *Pastedowns in Oxford Bindings*, (*Oxford Bibliographical Society, New Series V*), Oxford, 1954. - G. Ouy, *Les bibliothèques, - L'histoire et ses méthodes*, (*Encyclopédie de la Pléiade*, 11), Parijs, 1961, 1079-1084. - Reeds in 1903 werden dergelijke vondstenesignaleerd: J. Vannerus, *Ce que l'on trouve dans les reliures des anciens registres*, - *Revue des bibliothèques et archives de Belgique*, 1 (1903) 96-100. Cf. D. De Bruyne, A. Wilmart en E.A. Lowe, *Membra disjecta*, - *Revue bénédictine*, 36 (1924), 121-136; 37 (1925), 165-180.

2. Belangrijke vondsten in ons land werden o.m. gedaan door A. Brounts, J. Deschamps, A. Louant en E. Van Balberghe. - A. Brounts, *Fragment d'un manuscrit de Denys de Murcie*, - *Scriptorium*, 22(1968) 273-275. De overleden auteur ontdekte in een boekband van een 16e-eeuws manuscript (Brussel, K.B., IV 121) een onbekende kommentaar op St. Mattheus van de weinig gekende Dionysius van Murcia († na 1380) (Brussel, K.B., IV 121 bis). - J. Deschamps, *Nieuwe fragmenten van «Van den Vos Revnaerde»*, - *Proceedings of the 3d. International Conference «Aspects of the Medieval Animal Epic»*. Louvain, May 15-17, 1972, (*Mediaevalia Lovaniensia, Series I, Studia 3*), Leuven, 1974 (in druk). De ontdekking van deze fragmenten (22 papieren bladen, waarvan 6 bladen uit een manuscript van de Reynaert I) was de meest opzienbarende vondst. Dr. J. Deschamps bereidt de kritische editie van deze fragmenten voor. - A. Louant, *Un fragment d'Apocalypse aux Archives de l'Etat à Mons*, - *Album archivaris J. De Smet*, Brugge, 1964, 233-239. - E. Van Balberghe, *Fragmenta Parcensia. A propos d'un fragment de la Chronique dite de Saint Jérôme*, - *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 41 (1970) 592-596. De auteur, die sinds geruime tijd de middeleeuwse bibliotheek en manuscripten van de abdij van het Park te Heverlee bestudeert, verloor ook de *fragmenta disjecta* niet uit het oog. Naast de hier besproken kroniek signaleert hij ook andere fragmenten, o.m. van het *Decretum Gratiani*, van de *Casus decretorum* van Benencasa

waarlozen element in de studie van het middeleeuwse bibliotheekwezen, samen met de bewaarde manuscripten, de boekenlijsten en de gegevens over verloren gegane manuscripten. Naast de fundamentele analyse van N.R. Ker te Oxford, dient de systematische inventarisatie en katalogisering in Zweden vermeld te worden, die buitengewone resultaten oplevert³. In de andere landen blijft het voorlopig bij individuele vondsten, hoewel in 1958 W. Holtzmann aandrang op een grondig onderzoek van deze snippers⁴.

Bij het bestuderen van een register uit het archief van de Brugse C.O.O. vonden wij een fragment van het *Digestum vetus* met de *Glossa ordinaria* van Accursius⁵. Een perkamenten folio van ca. 385 x 270 mm, waarvan bovenaan een reep werd weggeknipt, was bij middel van een smalle strook perkament van ca. 370 x 80 mm, afkomstig van het daaropvolgende folio, aan de binnenzijde van het voorste plat vastgelijmd. Beide stukken waren losgekomen. Door het gebruik van lijm was de inkt op sommige plaatsen losgeweekt. Hiervan waren restanten te vinden op de binnenzijde van het voorste plat. De versnijding van de folio's gebeurde in functie van het formaat van het register.

Het bewaarde fragment bevat de volgende tekstdelen⁶. De recto-zijde van het volledige folio begint in kolom 1 met

van Arezzo (Siena), etc. Cf. J. Deschamps - M. Gysseling, *De fragmenten van de Limburgse «Atol»*, - *Stud. german. gand.*, 8 (1960), 9-71. - J. Deschamps, *Een fragment van de onverkorte versie van «Die riddere metter mouwen»*, - *Liber amicorum E. Rombauts*, Leuven, 1968, 61-78.

3. T. Schmid, *Manuscripts of Canon Law from Medieval Sweden*, - *Proceedings of the Second International Congress of Medieval Canon Law*, (*Monumenta Iuris Canonici, Series C: Subsidia*, 1), Vatikaanstad, 1965, 93-98. Hier lag de opkomst van het Lutheranisme, waarbij kloosters en abdijen gesloten werden en de volkstaal het latijn verdrong, aan de basis van de vernieling van de middeleeuwse kloosterbibliotheken en vooral van latijnse manuscripten. Door komparatieve analyse van de gevonden fragmenten tracht men de oorspronkelijke codices in de mate van het mogelijke terug samen te stellen.

4. W. Holtzmann, *Kanonistische Ergänzungen zur Italia Pontificia*, - *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 37 (1958) 66-67.

5. Brugge, *Archief van de C.O.O., Fonds Begijnhof, Register E 16 (1558)*.

6. Cf. *Accursii Glossa in Digestum Vetus*, (*Corpus Glossatorum Iuris Civilis*, VII), Turijn, 1969 (repr. van ed. Venetië, Baptista de Tortis, 1488), p. 136-139.

«...eiusdem potestatis est eundemque habet effectum. Paulus. Ignorante quoque sorore si frater negocium ...» en eindigt in kolom 2 op «...nec refert an ipse pecuniam acceperit an alii dari iusserit vel acceptum suo nomine ratum habuerit. Ulpianus...». De verso-zijde vervolgt in kolom 1 met «...Et generaliter idem erit, si quid omnino conpedii (sic) sensit propter hoc, sive ab adversario sive aliquo (sic) quocumque. § Si igitur accepit...» en eindigt in kolom 2 op «...et verius est ex eo numerari annum, ex quo cognovit. Paulus. Si quis ab alio acceperit pecuniam ne michi negocium faceret si quidem ei man-...». De aan het folio vastgekleefde perkamenten strook stelt meer problemen, daar er van de tekst per regel slechts enkele begin- of eindletters resten. Aan de recto-zijde betreft het de beginletters van kolom 1. Aan de verso-zijde gaat het om de eindletters van kolom 2. De recto-zijde (kolom 1) sluit direkt aan bij het expliciet van de verso-zijde (kolom 2) van het volledige folio «...dato [meo datum est vel a procu-] -rator [meo omnium rerum, vel ab] eo qui [negotium meum gerere] voleb- [-at et ratum habui: ego] dediss- [-e intellegor; si autem] non ma- [-ndatu meo aliis ei licet] miseri- [-cordiae causa ne fiat] neque...» en eindigt op «...Si ab [eo, qui innocens fuit,] sub s- [-pecie criminis alicuius, quod] in eo pro- [-latum non est, pecuniam] accept- [-am is cuius de ea re] notio est [edoctus fuerit: id quod illi-] -cite ext- [-ortum est secundum edicti] forman, q- [-uod de his est, qui pecuniam] ut nego- [-tium facerent aut non] facerent [misit, pro modo delicti poenam irroget] ...». De verso-zijde (kolom 2) begint met «... [sed si forte] hic mi- [-nor erat captus in he-] -redidate [quam adierit, Julianus libro septimo decimo] digestorum sc- [-ripsit abstinendi facul-] -tatem [dominum posse habere non] solum [aetatis beneficio verum] etiam (sic) [non patrocinetur:] quia non [apiscendae hereditat-] -is gratia [legum beneficio us-] -i sunt [sed vindictae gratia] Marcellus...» en eindigt op «...ete-] -nim de- [-ceptis sine culpa sua] maxi- [-me si fraus ab adversa-] -rio inter- [-venerit, succurri oport-] -tebit, [cum etiam de dolo m-] -alo [actio competere soleat, et] bomi (sic) [praetoris est potius resti-] -tuere [litem, ut et ratio et ae-] -quitas [postulabit, quam a-] -ctionem...».

De identifikatie van deze tekstfragmenten van het *Digestum vetus* kan als volgt geresumeerd worden:

- 1) een deel van het *De negotiis gestis*: D., 3, 5, 46 (47) i.f. - D., 3, 5, 48 (49) ult.;
- 2) een belangrijk stuk van het *De calumniatoribus*: D., 3, 6, 1 - D., 3, 6, 7 i.p. en D., 3, 6, 7 i.m. - D., 3, 6, 8 i.f. partim);
- 3) een klein gedeelte van het *De in integrum restitutionibus*: D., 4, 1, 6 i.f. - D., 4, 1, 7, 1 i.f. (partim).

Deze tekst wordt omkaderd door het specifieke apparaat met de *Glossa ordinaria* van Accursius. De tekst zelf, die het midden van het perkament inneemt, is vrij goed bewaard. Het glossenapparaat, dat de randen van het perkament bezet, is erg beschadigd. Aan de bovenzijde is een reep weggeknipt en de randen zijn gescheurd. Aansluitend bij de reeds beschreven tekststructuur kan de glosse als volgt samengevat ⁷:

- 1) bij het *De negotiis gestis*:
«*Cum esset meum*» ad D., 3, 5, 48 (49) - «*Liberer cum tu*» ad D. 3, 5, 48 (49);
- 2) bij het *De calumpniatoribus*:
«*De calumpniatoribus*» ad D., 3, 6 - «*De servo*» ad D., 3, 6, 9;
- 3) bij het *De in integrum restitutionibus*:
«*Vindicta principaliter*» ad D., 4, 1, 6 - «*Restituere sed ad*» ad D., 4, 1, 7, 1.

Hierbij dient opgemerkt dat vele glossen, door versnijding en beschadiging, slechts fragmentair bewaard zijn.

Het fragment is afkomstig van een zorgvuldig afgewerkte codex. De afschrijving met droge naald (ca. 362 x 235 mm) verdeelt tekst en glosse in twee kolommen met een tussenruimte van 20 mm. Elke tekstkolom meet 175 x 60 mm. De glosse wordt van de tekst gescheiden door een tussenruimte van 17 mm bovenaan, 25 mm onderaan, 17 mm van tekstkolom 1 en 20 mm van tekstkolom 2 voor de recto-zijde van het volledige folio en omgekeerd voor de verso-zijde ervan. Het apparaat meet voor kolom 1 van de recto-zijde ca. 20 x 100 mm bovenaan, 215 x 25 mm aan de zijkant en 130 x 100 mm onderaan. Voor kolom 2 van de recto-zijde is dat 20 x 115 mm, 215 x 30 mm en 130 x 115 mm. Voor de verso-zijde uiteraard omgekeerd. De lijnering is nauwelijks merkbaar en de prikken zijn verdwe-

7. Cf. *Ibidem*.

nen. Het tekstgedeelte, met groter lettertype, telt 32 regels per kolom. Het apparaat, met kleiner lettertype, telt er 88 per kolom, waarvan er op de verso-zijde slechts 79 beschreven zijn. De schriftspiegel van de verso-zijde van het volledige folio stemt overeen met deze van de recto-zijde van de aangehechte strook en omgekeerd. Het schrift kan gedefinieerd worden als gothisch boeekschrift (*littera textualis formata*) van het *rotunda*-type in vertikale *littera bononiensis* uit de 14e eeuw. De versiering kan wijzen op Italiaanse herkomst of beïnvloeding. De initiaal I, van D., 3, 6, 1, is als eerste letter van de eerste *lex* van deze *titulus* omstandig versierd, doch erg beschadigd, zodat de oorspronkelijke kleurenrijkdom verloren is gegaan. De initiaal is 5 regels hoog in roze kleur op blauwe achtergrond, met breed en plat acanthusbladwerk (groenachtig en roos), dat in de marge uitloopt. De letter is gehoogd met wit en rood. Dezelfde initiaal is in klein model van 3 regels hoog terug te vinden in de glosse. De overige initialen, blauw in de tekst en rood en blauw in de glosse, zijn sober versierd met penwerk bestaande uit twee of drie dubbele rode of purperen streepjes met bloemwerk. Ze zijn 2 regels hoog. De lombarden, evenals de *titulus De calumpniatoribus*, zijn rood. De paragraaf-tekenen zijn afwisselend rood en blauw. Tekst en glosse vertonen dezelfde kenmerken en horen kronologisch samen. De methode om de glosse aan de tekst aan te passen is niet primitief.

Het romeins recht dringt in onze gewesten en in het Brugse laattijdig door. Het oeuvre van de glossatoren, met uitzondering van enkele proceduretraktaten, de *Summa Codicis van Azo* en de *Glossa ordinaria* van Accursius († Bologna/Florence 1259-60/63), die eerder een beperkte verspreiding in het Brugse gekend hebben, wordt er niet aangetroffen⁸. In de middeleeuwse boekenlijsten wordt vaak niet

8. R.C. Van Caenegem, *Ouvrages de droit romain dans les catalogues des anciens Pays-Bas méridionaux (XIIIe-XVIe siècle)*, - *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, 28 (1960) 431. - Over Accursius en zijn oeuvre werd in 1963 te Bologna een internationaal congres gehouden: *Atti del Convegno Internazionale di Studi Accursiani*. Bologna, 21-26 Ottobre 1963. A cura di Guido Rossi, 3 dl., Milaan, 1968. - Over de *Glossa ordinaria* op het *Digestum vetus*: R. Feenstra, *Quelques remarques sur le texte de la glose d'Accurse sur le Digeste vieux*, - *Atti del II Congresso Internazionale della Società Italiana di Storia del Diritto*. Venezia, 18-22 Settembre 1967, Florence, 1971, 205-225. - Cf. P. Weimar, *Die legistische Literatur der Glossatorenzeit*, - *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren Euro-*

verduidelijkt of de vijf traditionele delen van het *Corpus Iuris Civilis* geglosseerd zijn of niet ⁹. In 1291 kan voor het eerst met zekerheid de aanwezigheid van de *Glossa ordinaria* in Vlaanderen worden vastgesteld ¹⁰. Bij de schenking van boeken, die de Brugse kannunik van St.-Donaas Gervasius, *professor legum*, aan de abdij Ter Doest doet, ontbreekt evenwel het deel met het geglosseerde *Digestum vetus*. De gift van magister Boudewijn van Mesen aan de kapittelbibliotheek van St.-Donaas lijkt voorlopig niet nauwkeuriger te dateren dan einde 13e eeuw ¹¹. Het apparaat van Accursius op de *Codex* en op het *Digestum novum* wordt er vermeld. Het exemplaar van het *Corpus Iuris Civilis* is waarschijnlijk niet geglosseerd ¹². In de Brugse stadsbibliotheek wordt een *Digestum vetus* met *Glossa ordinaria*, afkomstig uit de abdij Ter Duinen, bewaard ¹³.

päuschen Privatrechtsgeschichte. Erster Band. Mittelalter (1100-1500). Die gelehrte Rechte und die Gesetzgebung, (Veröffentlichung des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte), München, 1973, 173-175.

9. R.C. Van Caenegem, *o.c.*, 518: *Corpus Iuris Civilis*. - A. Derolez, *De Middeleeuwse bibliotheekscatalogi der Zuidelijke Nederlanden. I. Provincie West-Vlaanderen, - Corpus Catalogorum Belgii, (Verh. KVA, Kl. Lett., Jrg. 28, 61), Brussel, 1966, 150: Accursius; 155: Corpus Iuris Civilis.*

10. R. Feenstra, *La glose d'Accurse dans les Pays-Bas (anciens et modernes), Atti del Convegno Internazionale di Studi Accursiani, 3, Milaan, 1968, 1088.* - R.C. Van Caenegem, *o.c.* 312-313.

11. A. De Witte, *Scholen en onderwijs te Brugge gedurende de Middeleeuwen, - Hand. Emul., 109 (1972) 178 en 216.* De hier voorgestelde datering is niet gefundeerd. - R. De Keyser, *Individueel en collectief boekenbezit bij de kanunniken van het Sint-Donaaskapittel te Brugge tijdens de late middeleeuwen (1350-1450), - Archief- en bibliotheekwezen in België, 42 (1971) 357 en 43 (1972) 172 (cf. 162).*

12. In de tekst wordt duidelijk het onderscheid gemaakt tussen het geglosseerde en het niet-geglosseerde.

13. Brugge, *Stadsbibliotheek, Hs. 344.* Cf. A. De Poorter, *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque publique de la ville de Bruges, (Catalogue général des manuscrits des bibliothèques de Belgique, 2), Gembloers-Parijs, 1934, 384: 344 (14e eeuw).* - A. De Poorter en J. Brys, *Les manuscrits de droit médiéval de l'ancienne abbaye des Dunes à Bruges, - Revue d'histoire ecclésiastique, 26 (1930), 621-622.* - R.C. Van Caenegem, *Le droit romain en Belgique, - IRMA, V5b, Milaan, 1966, 30-32.* - Dr. G. Dogaer (Brussel, K.B.) signaleert ons een ander fragment van het *Digestum vetus cum Glossa ordinaria Accursii* (1 folio: D., 27, 10, 9 - D., 28, 1, 5). Deze folio, met gehistorieerde initiaal is zeer waarschijnlijk afkomstig uit een italiaans manuscript (14e eeuw) en wordt bewaard te Damme, Maerlant-museum, inv. 1010.

De herkomst van het hier besproken fragment lijkt ons moeilijk te achterhalen. Wellicht is het afkomstig van een italiaanse (Bologna ?) codex of van een manuscript gekopieerd op een italiaanse legger, zoals de karakteristieken van schrift en versiering lijken aan te wijzen. De bezitter(s) van het handschrift en zijn historiek zijn evenmin duidelijk. Het lijkt ons eerder onwaarschijnlijk dat het zou toebehoord hebben aan de instelling, nl. het Begijnhof, waar nu een fragment ervan als dekblad van een register dienst doet. Een banale doch alledaagse eindbestemming van academische best-sellers.

D. VAN DEN AUWEELE